

Nyelvlélektan és pszicholingvisztika

A pszicholingvisztika kifejezést az ötvenes évek elején honosítják meg Amerikában (vö. C. E. Osgood és T. A. Sebeok szerkesztésében: *Psycholinguistics: a Survey of Theory and Research*, 1954). A szerkesztők a pszicholingvisztika tárgyát a következőképpen határozzák meg: a pszicholingvisztika azokat a folyamatokat tanulmányozza, amelyek révén a beszélő szándékai az adott kultúrában elfogadott kódoknak megfelelő jelekbe tevődnek át, és amelyek által ezek a folyamatok a hallgatónál értelmeződnek. Más szavakkal: a pszicholingvisztika a kódolás és a dekódolás folyamataival foglalkozik, melyek a közlés állapotait összehangolják a kommunikáció résztvevőinek állapotával.

Az amerikai pszicholingvisztika három tudomány — a viselkedéslélektan, a kommunikációelmélet és a nyelvtudomány — összekapcsolása révén véli megvalósíthatónak kutatási célját: a nyelvi viselkedés tanulmányozását. A pszicholingvisztikai kutatási programnak a gyakorlatba való átültetését azonban megnehezíti az a tény, hogy maga a három összekapcsolandó tudomány sem egységes, hanem irányzatokra szakadva fejlődik.

B. Watson, a viselkedéslélektan agresszív megalapítóját, az Olyannyira meszszenemő objektivitás jellemzi, amellyel összeférhető az a feltételezés, hogy a viselkedés a mentális tényezők (képzet, emlékezet, akarat stb.) figyelembevételével nélkül is tanulmányozható. A pszichológia feladata az — fogalmazza meg kiindulási tételeit 1912-ben Watson —, hogy az embernek a születéstől a halálig tartó cselekedeteit tanulmányozza, s megállapítsa az ingerek és a szervezet válaszai között levő kapcsolatokat. Az ingert azonban biológiai és fizikai tényekkel, a választ pedig azokkal a változásokkal azonosítja, amelyek az izmokban és a belső elválasztású mirigyekben jönnek létre. Watson abból a célból, hogy jobban tanulmányozhassa az embert — állapítja meg P. Fraisse —, bizonyos értelemben megfosztja minden emberi tartalmától. A watsoni, ortodox behaviorizmus túlhaladása, a mentális tényezők kísérleti kutatása már a harmincas évek során megkezdődik az amerikai pszichológiában, és az ötvenes években — Brunner, Goodnow, Austin, Miller, Osgood és mások munkássága révén — teljeseedik ki. Az ortodox behaviorizmus azonban még napjainkban is létezik. Egyik fő képviselője B. Skinner, akinek a verbális tanulással kapcsolatos felfogását megsemmisítő módon cáfolja N. Chomsky 1959-ben közzölt recenziójában. Skinner az emberi viselkedés és magatartás magyarázó elvét másként kifejezve: az embert az operáns kondicionálás fogalmának az útján fosztja meg emberi tartalmától (ennek a ténykedésnek az etikai vonatkozásait taglalja Gáll Ernő: *A pingpongoló galambok tanulsága, avagy Burrhus F. Skinner kiküszöböli a méltóságot*. A Hét, 1978. július 28.).

A pszicholingvisztika kifejezést manapság az európai pszichológusok is használják. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az európai lélektanban csak az ötvenes évektől kezdődik a beszéd tanulmányozása. Nyelvlélektani kezdeményezések Európában legalábbis a századfordulótól kezdve léteznek.

A nyelvlélektan legnevesebb képviselői — K. Bühler, W. Stern, L. Sz. Vigotszkij — egyrészt nyelv-, másrészt személyiségfilozófusok, illetve a kultúrsemantikai irányzat képviselői is.

W. Stern a beszéd három vonatkozását különbözteti meg (1907): a kifejezést, a közlést és az értelem felé való irányultságot — a szimbolikusait. A gyermek beszédét úgy tekinti, mint „a személyiség teljességében gyökerező folyamatot”. K. Bühler mezőmodelljének (1918) értelmében a nyelvnek három funkciója van: a kifejezési, a felhívási és az ábrázolási funkció. Bühler saját modelljét esz-közmodellnek is nevezi, holott valójában szerinte (akárcsak Humboldt és Cassirer szerint) a nyelv nem csupán külső burka a gondolkodásnak, hanem lényeges és szükséges szerve, amely alakítja a szellemi tartalmakat. L. Sz. Vigotszkij a gondolat viszonyát a szóhoz a gondolat szóban való megtestesülésének élő folyamataként tekinti (1933), és a belső beszéd kialakulásának nyomon követésével kibontja azt a gondolatot, hogy „az értelmes szó az emberi tudat mikrokozmosza”.

Az európai nyelvlélektannak azonban nem sikerült kísérleti nyelvlélektanná válnia. A harmincas-nyolcvanas évek kísérleti pszichológiája még nem elég érett ahhoz, hogy az elméletet kutatási programtervezetté konkretizálja. A nyelvlélek-

tan alkalmazási területe egyrészt a gyermeknyelv statisztikai vizsgálatára terjed ki (mérik a gyermeknyelvi szókészlet életkori gyarapodásának ritmusát, megállapítják az egyes szófajok gyakorisági megoszlását, gyakorisági és korszótárakat állítanak össze), másrészt pedig a nyelv és gondolkodás viszonyának kutatására (ezeket a vizsgálatokat azonban igyekeznek úgy megszervezni, hogy lehetőleg kizárják belőlük a nyelvi jelentések — úgymond — zavaró hatását).

A pszicholingvisztikai kutatók három nemzedékét tartjuk számon. Az első nemzedékhez sorolják azokat a kutatókat, akik az amerikai nyelvészetre támaszkodva közelítik meg a nyelvi viselkedést. Ennek a nemzedéknek a munkássága révén honosodik meg a pszichológiában a szemantikus tér fogalma és a mérésére szolgáló szemantikus differenciál eljárás. Az eljárás szerzői — Osgood és Mowrer — úgy gondolták, hogy a teljes szemantikai teret vizsgálják. Később azonban bebizonyosodott, hogy módszerük csak a szó érzelmi hangulatának mérésére alkalmas.

A pszicholingvisták második nemzedékének kutatási célkitűzése a generatív nyelvészet elveinek megfelelően alakul. A pszicholingvisztika feladata — vélekedik G. A. Miller —, hogy leírja azt a pszichológiai folyamatot, amely a mondatok használata (megértése és létrehozása) alkalmával nyilvánul meg. Az említett második nemzedék főként azt vizsgálja, hogy a generatív transzformációs modellnek van-e pszichikus léte. A számos és ötletes kísérlet eredményeiből levonható következtetés eléggé egyértelmű: a generatív transzformációs modellt nem lehet egyszerűen csak a beszélők fejébe helyezni. A beszélők nem annak megfelelő úton és szabályok által jutnak el a mondat megalkotásához. A beszédüzenet előállítása és megértése nem egyenlő: generatív nyelvtan + pszichológiai korlátozások (a művelti emlékezet terjedelme, a hangképző és -felfogó szervek sajátosságai stb.). Habár bizonyítottnak tekinthető, hogy a nyelvi megnyilatkozás nem írható le sem az úgynevezett véges állapotú, sem pedig a közvetlen összetevős modellek segítségével, s hogy ezeknél a transzformációs modell megfelelőbb, de az is igaz, hogy az előbbiek pszichikus léte vitathatatlan. Egyes kutatók a strukturális és a valószínűségi, a gyakoriságon alapuló szempontok összekapcsolását igénylik. Rommetveit (1968, 1969), J. Prucha (1970), A. A. Leontyev (1968) és mások annak a véleményüknek adnak kifejezést, hogy a mondatalkotási folyamatokat nem lehet valós közlési szerepűktől elvonatkoztatva, azaz légüres művelti térben vizsgálni.

A harmadik nemzedék legfontosabb megállapítása az, hogy a nyelvtani műveletek nem merítik ki a teljes nyelvhasználati készletet, hanem alapvető szerepet játszanak a gyakorlati és jelentési tényezők, továbbá a közlési helyzet jellemzői, valamint a személyiségvonások. A pszicholingvisztika feladata éppen az, hogy ne csak a nyelvtani-művelti, hanem a teljes nyelvhasználati készletet, ne csak a művelti transzformációkat, hanem a beszédhelyzetet és a beszélő csoportot tanulmányozza.

A. A. Leontyev véleménye szerint a beszédtevékenység következő szakaszai állapíthatók meg: a beszédszándék keletkezésének, a beszédszándék körvonalazásának és a kivitelezési terv belső körvonalazásának, valamint a terv megvalósításának szakasza. A szerző véleménye szerint a beszédmegnyilatkozás nyelvtani szerkezete az előállítás kezdetekor csak részlegesen adott, csak közlésre során dolgozódik ki. A nyelvi üzenet szerkezete nem művelti, hanem jelentésszerkezet. A nyelvi megnyilatkozás során az egyén különböző kész nyelvi mintákat (beszéd-készségeket, sablonokat) is felhasznál (és annál inkább, minél kevésbé uralja a nyelvet), de felhasznál heurisztikus modelleket is.

Egyes szerzők a pszicholingvisztika feladatát annak a befolyásnak a kutatásában látják, melyet a beszédhelyzet a közlésre gyakorol; beszédhelyzetet (szituációs tényezőn) értve a stilisztikai, dialektológiai, életkori, etnográfiai (szociológiai) stb. tényezőket (vö. T. Slama-Cazacu, 66—69.).

A nyelvi hozzáértés veleszületettségének Chomsky-féle nézetét igen határozottan kétségbe vonja J. Piaget, aki egyetért ugyan azzal az elgondolással, hogy a nyelvhasználatot nem lehet az értelem megkerülésével vizsgálni (másként kifejezve, hogy a bázis, a mélystruktúra-összetevő — Piaget nyelven: az intelligencia — generáló funkciója nem hagyható figyelmen kívül), de főlegesennek tartja a veleszületettség hipotézisét, mivel a nyelvhasználat működésbe lépését az egyéni fejlődés folyamán megelőzi az érzékszervi-mozgásos intelligencia kialakulása.

A pszicholingvisztika érdemei közé tartozik, hogy a kísérleti lélektan kutatási területét kiszélesítette. Kísérleti módszerek segítségével vizsgálja a nyelvi viselkedést, amelyet a nyelvélektan csak elméleti szinten volt képes körvonalazni. Felmerül azonban a kérdés, hogy a pszicholingvisztika elméleti keretei elegendők-e

ahhoz, módszertani lehetőségei megfelelők-e arra, hogy e tudományág képes legyen megvalósítani azt a feladatot, amelyet maga elé tűzött. Többen úgy vélekednek, hogy nem. Egyesek az emberi közlés problémáinak vizsgálatára a szociolingvisztika, mások pedig a pszichoszemiotika kereteit tartják alkalmasnak.

IRODALOM

Büky Béla: *A beszédtanítás pszichológiája*. Bp., 1973. — J. B. Carroll: *Language and Thought*. Prentice-Hall Inc., 1964. — E. Dalrymple-Alford: *Pszicholingvisztika*. In: *Új távlatok a pszichológiában*. Bp., 1972. 192—211. — Dr. Fabricius-Kovács Ferenc: *Jelentés, társaslélektan, kommunikációelmélet*. Magyar Pszichológiai Szemle, 1967. 3. — P. Fraisse: *A kísérleti pszichológia fejlődése*. In: J. Piaget—P. Fraisse—M. Reuchlin: *A kísérleti pszichológia módszerei*. Bp., 1967. 9—99. — G. A. Miller: *A pszicholingvisták*. In: *A nyelvtudomány ma* (Szépe György gondozásában). Bp., 1973. 529—561. — Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál: *A nyelv világa*. Kvár, 1972. — J. M. Peterfalvi: *Introduction à la psycholinguistique*. P.U.F. Paris, 1970. — T. Slama-Cazacu: *Introducere în psiholingvistică*. Buc., 1968. — L. Sz. Vigotszkij: *Gondolkodás és beszéd*. Bp., 1971.

ROTH SZAMOSKÖZI MÁRIA

A házastársak pszichológiai összeférhetősége

A házastársak összeférhetőségét kutató pszichológiai és szociológiai tanulmányok nagy többsége a biotípusok, személyiségvonások, hajlamok és érdekek, valamint az értékrendszerek és attitűdök homogenitásának vagy heterogenitásának vizsgálatából indul ki.

C. G. Jung az extrovertált és introvertált személyiségtípusokról értekezve úgy vélekedett, hogy a párválasztás szempontjából a két típus között vonzódás jelentkezik. Jung komplementaritásemellete visszhangra talált E. Kretschmer biomorfológiai elméletében, amely szerint a különböző temperamentumok annál jobban vonzzák egymást, minél jobban közelednek a típusok végletei felé.

R. F. Winch a párválasztással kapcsolatos tanulmányaiban kidolgozta a kiegészítő szükségletek elméletét és egy ennek megfelelő tipológiát, amelyben az anya—fiú, úr—szolga típusú párválasztások találhatók meg. Winch a kiegészítő szükségleteket olyan kapcsolatként határozta meg, amelynek lényege, hogy két különböző igény esetében az egyik személy viselkedése nemcsak a saját, hanem a másik személy igényét is kielégíti.

A vonzódások tanulmányozásában T. Newcomb a beállítódottságok (attitűdök) hasonlóságának fontosságát hangsúlyozta. Szerinte a vonzódási folyamat a hasonló vagy közös értékrendszerrel magyarázható: két személy között a vonzódási kapcsolatot egy harmadik elem is fenntartja, mely a közös viszonyulási rendszerhez tartozik. Minél hasonlóbb a két személy beállítódottsága a kívülről álló tényezővel szemben, annál nagyobb az egyetértés és az érintkezési felület a páron belül. Az attitűdök hasonlósága megerősíti a pozitív érzelmi kapcsolatokat, míg eltérésük gyengíti ezeket, és érzelmi szakadáshoz vezethet.

Hazánkban az utóbbi évtizedekben a családdal foglalkozó tanulmányoknak többnyire szociológiai és pszichopedagógiai jellegük volt. Közös érdekünk, hogy elemezték a jelenlegi változások irányát és értékét a családi mikrostruktúra szintjén. Nálunk a család fejlődési irányainak főbb jellemvonásai közül kiemelték az együttlako családtagok számának csökkenését, a házastársak társadalmi-gazdasági státusának kiegyenlítődését és mindkettőjük komplex társadalmi beilleszkedésének ösztönzését, az indulási feltételek és az anyagi érdekek csökkenő fontosságát a párválasztásban, a házassági kor csökkenési tendenciáját stb.